

SPELMAN PÅ TAKET

Traditioner

– *Spelman på taket* handlar om traditioner, säger regissör Orpha Phelan. De första tio minuterna sjunger de om hur viktiga traditionerna är och resten av föreställningen raserar de allt de sagt!

Ja, visst handlar *Spelman på taket* om en grupp judiska bosättare i tsartidens Ryssland. Men i en djupare mening handlar den om tradition kontra förnyelse. Hur mycket ska man hålla fast vid det gamla? Hur mycket kan man förändra utan att hela tillvaron blir lika vinglig som för en spelman på ett tak?

Orpha Phelan har tidigare regisserat flera uppsättningar här på Malmö Opera; *Hoffmanns äventyr*, *Jenufa* och *Bohème*. *Spelman på taket* är hennes allra första musikalregi.

– När jag fick frågan från Malmö Opera om jag kunde tänka mig att regissera en musikal var jag först ganska motvillig. Men när frågan kom om jag ville göra *Spelman på taket* kände jag bara: Ja!!

Med sig har Orpha scenografen Leslie Travers, ljusdesignern Thomas C Hase och koreografen och rörelseinstruktören Lynne Hockney, som lärt Arnold Schwarzenegger dansa tango och Leonardo Di Caprio äta med kniv och gaffel.

Foto Katja Tauberman, grafik Lotta Heinegård.

Succén som blev en musikklassiker

Manuset till *Spelman på taket* skrevs av författaren Joseph Stein och bygger på Sholem Aleichems roman *Tevje der Milchiger* (Tevje, mjölkutköraren). Musiken är skriven av Jerry Bock.

Musikalen blev en omedelbar succé vid urpremiären på Broadway 1964. Regissör och koreograf var den legendariske Jerome Robbins. *Spelman på taket* blev nominerad till tio Tony Awards och vann nio, bland annat för bästa musikal, koreografi, manus och regi. Produktionen höll länge rekordet som den mest spelade musikalen på Broadway.

Den första engelska West End-produktionen hade premiär 1967 och blev en lika stor succé. Det var då Chaim Topol som spelade Tevje, en roll han också kreerade på den välkända filmen från 1971 som gav Topol en Oscarsnominering. Filmen vann tre Oscars, bland annat för bästa musik.

Spelman på taket spelas alltså över hela världen och dess popularitet och aktualitet verkar inte på något sätt falna.

Här kan du se Topol i ett klipp från filmen:

www.youtube.com/watch?v=Vvr8AjToaDo

Spelman på taket i Malmö

Det gått 20 år sedan sist vi satte upp denna stora klassiska musikal fylld av värme och kärlek. Philip Zandén går i Cornelis Vreeswijks (1968) och Jan Malmsjö's (1997) fotspår när han tacklar den klassiska musikalrollen som den fattige mjölkutköraren Tevje. I rollen som hans trogna hustru Golde syns Katarina Ewerlöf, kanske mest känd för den guldbaggevinnande kvinnliga huvudrollen i komedisuccén *Tomten är far till alla barnen*. Hon är också en av Sveriges mest anlitade uppläsare av ljudböcker (och många hör hennes röst när de använder Swedbanks telefonbank).

Här kan du höra Jan Malmsjö sjunga *Om jag hade pengar*:

<https://www.youtube.com/watch?v=Cciy9DrFxeU>

Handling

Handlingen utspelas 1905 i den lilla judiska byn Anatevka, Ryssland. Tevje, en fattig mjölkutkörare, funderar över traditionernas stora betydelse för byns invånare. Utan traditioner vore deras tillvaro lika osäker och vinglig som för en spelman på ett tak.

Byns äktenskapsmäklerska Yente har hittat en man åt Tevjes äldsta dotter Tzeitel; byns välbärgade slaktare Lazar Wolf som är änkling. Men Tzeitel vill gifta sig med sin barndomsvän, den fattige skraddaren Motel.

På sin dagliga mjölkkrunda får Tevje höra talas om pogromer och fördrivningar av judar. Den radikale studenten Perchik tycker att byns invånare borde göra motstånd. Tevje erbjuder honom mat och sovplats i utbyte mot att han undervisar de två yngsta döttrarna.

Tevje och Lazar kommer överens om giftermålet med Tzeitel och firar på byns värdshus. På väg hem stöter Tevje på den ryska kommissarien, som varnar för att det kommer att ske "en liten demonstration" mot judarna.

Tevjes andra dotter Hodel kritiserar Perchik för hans Marxistiska tolkning av en bibelberättelse. Han i sin tur kritiserar henne för att inte förstå att världen förändras. De fattar tycke för varandra.

Tzeitel bönfaller Tevje att slippa gifta sig med Lazar. Motel anländer och meddelar att han och Tzeitel givit varandra äktenskapslöfte. Tevje är chockad över detta traditionsbrott men samtidigt imponerad. Han ger dem sin tillåtelse men oroar sig för hur han ska kunna berätta för sin fru Golde.

På natten låtsas Tevje vakna ur en mardröm och berättar för Golde hur hennes döda mormor i drömmen gav sin välsignelse till Tzeitels äktenskap, men inte till Lazar utan till Motel. I drömmen steg Lazars döda fru upp ur sin grav och varnade för hämnd. Golde blir förskräckt och säger att Tzeitel måste gifta sig med Motel.

En dag blir Tevjes tredje dotter Chava antastad av några ryska pojkar. En av dem, Fjedka, hjälper henne och en hemlig vänskap tar sin början.

På Tzeitel och Motels bröllop bryter Perchik linjen mellan män och kvinnor och dansar med Hodel. Byns invånare är först chockade över detta traditionsbrott, men snart dansar alla med alla. Plötsligt avbryts firandet av en grupp ryska soldater som slår sönder och bränner allt i sin väg.

Några månader har gått. Perchik ska återvända till Kiev för att arbeta för revolutionen. Han och Hodel förlovar sig. Tevje försöker förbjuda dem, men ger med sig. Han inser att världen håller på att förändras och förklarar för Golde att det är kärlek som gäller numera, inte som på deras tid när äktenskapsmäklare parade ihop folk.

Yente har sett Chava tillsammans med den ryska pojken Fjedka. Det går också ett rykte om att Perchik blivit arresterad och skickad till Sibirien. Hodel lämnar familjen för att resa dit och gifta sig med honom.

Tiden går. Motel har äntligen kunnat köpa en symaskin och han och Tzeitel har fått barn. Chava tar mod till sig och ber om tillåtelse att gifta sig med Fjedka. Men där går gränsen för Tevje. Han kan inte tillåta henne att gifta sig med en icke-jude. Det unga paret rymmer. Tevje meddelar familjen att de ska betrakta henne som död.

Det går rykten om att judar fördrivs från sina byar och en dag kommer kommissarien och meddelar att de har tre dagar på sig att packa sina ägodelar och ge sig av. När judarna lämnar byn kommer Chava och Fjedka för att säga farväl. De står inte ut med att stanna i det judefientliga Ryssland och flyttar till Polen. Det gör även Tzeitel och Motel. När de sparat ihop tillräckligt ska de sammanstråla med resten av familjen i Amerika, dit Tevje, Golde och de yngsta döttrarna är på väg. Andra byinvånare har beslutat sig för att resa till Israel.

Judarna lämnar Anatevka bakom sig. Allra sist går en ensam spelman.

Historisk bakgrund

Handlingen i *Spelman på taket* utspelas 1905 i en liten by i det judiska bosättningsområdet i Tsarryssland. Det var en mycket orolig tid med politiska motsättningar. Ryssland låg i krig och gjorde stora förluster, vilket ledde till hungersnöd. Misstroendet mot tsaren växte. I januari 1905 demonstrerade över 200 000 svältande människor i Sankt Petersburg. Tsarens soldater sköt mot demonstranterna och hundratals dödades. Händelsen, känd som *Den blodiga söndagen*, blev upptakten till den första ryska revolutionen som skulle följas av två större revolutioner 1917. För Rysslands judar var situationen mycket svår. Pogromer och förföljelser förekom ofta.

Vad betyder pogrom?

En pogrom är en våldsamt och blodigt, ofta samordnad, förföljelse av en folkgrupp, i synnerhet med avseende på antisemitiska förföljelser av judar. Den första kända pogromen ägde rum i Alexandria 38 e Kr, men den mest kända är nog *Kristallnatten* 1938 då tusentals judiska hem, affärer och synagogor vandaliserades av nazisterna, hundratals judar dödades och 30 000 sändes till koncentrationsläger.

Själva ordet pogrom började användas på 1800-talet om de brutala angreppen på judar i Ryssland men har senare även kommit att användas om liknande angrepp på andra minoriteter.

Läs mer om de ryska pogromerna i Ryssland under sent 1800-tal:

<http://www.livochratt.se/vad-ar-en-pogrom/>

Det är en målning av Marc Chagall som inspirerat till titeln på musikalen *Spelman på taket*.

Att diskutera när du sett musikalen

Vad tror du hände med de judar som utvandrade från Ryssland till Polen/Israel/USA under den här tiden? Skilde sig deras öde beroende på vilket land de reste till?

Vad betyder det att artisterna har moderna kläder i början och slutet av föreställningen?

Handlar föreställningen specifikt om judar i början av 1900-talet, eller kan temat föras över på andra kulturer/tider/sammanhang?

Finns det något i föreställningens tema som du känner igen dig i?

Sholem Aleichem

Författaren Sholem Rabinovitch föddes 1859 i Ukraina. Till en början skrev han på hebreiska, som var det traditionella språket för litteratur och ansågs mer sofistikerat än det mer folkliga jiddisch. När han som 24-åring publicerade sin första berättelse på jiddisch använde han pseudonymen Sholem Aleichem för att inte hans far skulle veta vem som skrivit.

Men med det folkliga språket jiddisch fann Sholem Aleichem sin röst. Han skrev noveller, pjäser och monologer om vanliga enkla religiösa judar. Den mest kända av hans karaktärer är mjölkutköraren Tevje, som han skrev flera berättelser om och som blev grunden för musikalen och filmen *Spelman på taket*. Tevjes monologer är kryddade med bibelverser, som han allt som oftast citerar fel. Det finns mycket humor i Sholem Aleichems berättelser men alltid mot en mörk bakgrund.

Sholem Aleichem levde på flera olika platser under sin livstid. Efter pogromerna i Kiev flyttade han till västra Ukraina 1906 och senare bodde han en period i New York. Han blev mycket berömd och lästes världen över av judar med olika religiös bakgrund. Hans femtionde födelsedag firades över hela världen och när han återvände till New York 1914 blev han välkomnad med en stor fest på Carnegie Hall.

Sin popularitet till trots hade Sholem Aleichem ofta finansiella svårigheter. Under sina sista år var han sjuk i tuberkulos. Han avled i New York 1916. Han har haft enorm betydelse för språket jiddisch och grundade bland annat *Di Yidishe Folksbibliotek*, en årlig tidskrift som publicerade verk av den tidens mest betydelsefulla skribenter.

“Sholem Aleichem” är en hebreisk hälsningsfras som betyder ”fred vare med dig”.